

پایه های آوایی همسان

تک لغتی

به پاس هر وجب خاکی از این ملک
مفاعیلن مفاعیلن فعولن

دولختی

گفتم غم تو دارم گفتا غمت سر آید
مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن

چه بسیار است آن سرها که رفته

گفتم که ماه من شو گفتا اگر بر آید

درس پنجم

پایه های آوایی همسان

پس از تشخیص و درک پایه های آوایی، درمی یابیم که پایه های آوایی بیت ها، به شکلی هماهنگ در پی هم می آیند. به بیان دیگر، می توان پایه ها را به دسته هایی منظم بخش کرد. اکنون، چگونگی نظم هر یک از این دسته ها را بررسی می کنیم.

به چپش پایه های آوایی بیت زیر، دقت کنید:

درین درگاه بی چونی، همه لطف است و موزونی
چه صحرای، چه خضرای، چه درگاهی، نمی دانم

مولوی

U - - -

دَرین دَر گاه	ه بی چونی	ه م لُط فَس	تُ موزونی
چِ صَح را بی	چِ خَض را بی	چِ دَر گاه ی	نِ می دانم

با خوانش درست بیت، درنگی منظم را در میان پایه های آوایی هر مصراع، احساس می کنیم. به بیان دیگر، هر مصراع از پایه های تکراری و منظم چهارجایی تشکیل شده است. این پایه های تکراری و هماهنگ را، «پایه های آوایی همسان» می نامیم.

وقتی هجاهای شعری را به شکلی درست به پایه‌های آوایی بخش کردیم؛ ساده‌تر این است که به جای هریک از این پایه‌ها، معادل هریک از آنها را بیاوریم. معادل‌های این پایه‌ها را «وزن واژه یا رکن» می‌نامیم.

برخی از وزن واژه‌ها یا ارکان شعر فارسی عبارت‌اند از:

فاعلاتن (—U—)	مفاعیلن (—U—)	فعولن (—U—)
مفتعلن (—UU—)	فاعلاتن (—UU—)	مستفعلن (—U—)

مثلاً در این بیت «وزن واژه»، مفاعیلن (ت تن تن تن) است.

دَ رینِ دَرگا هِ بی چو نی هَم لُط فَس تُ مو زو نی	پایه‌های آوایی
چِ صَح را یی چِ خَض را یی چِ دَر گا هی نِ می دا نم	وزن
مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن	مفاعیلن — — — U

مفاعیلن
— — — U

تکرار و تمرین از طریق گوش دادن، یکی از راه‌های مؤثر درک وزن بیت است. هم‌چنین قرار دادن نشانه‌های هجایی یکی دیگر از راه‌های مؤثر برای تشخیص وزن است. اکنون بیت بالا را با نشانه‌های هجایی می‌نویسیم:

دَ رینِ دَرگا هِ بی چو نی هَم لُط فَس تُ مو زو نی	پایه‌های آوایی
چِ صَح را یی چِ خَض را یی چِ دَر گا هی نِ می دا نم	وزن
مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن	نشانه‌های هجایی
— — — U	— — — U

هر مصراع این بیت، از چهار پایه همسان «مفاعیلن» (ت تن تن تن) تشکیل شده است. به نمونه زیر توجه کنید.

خداوندا، شبم را روز گردان چو روزم بر جهان، پیروز گردان

نظامی

۱. «م» هجای کوتاه است و با معادل خود در مصراع دوم ناهمسان است؛ یعنی معادل یک هجای بلند در نظر گرفته شده است. این کاربرد آوایی به‌ضرورت شعری پدید می‌آید.

خُ	دا	وَن	دا	شَ	بِمَ	را	رو	ز	گَر	دان
چُ	رو	زَمَ	بَرَجَ	هَانَ	پِی	رو	ز	گَر	دان	

می‌بینیم که موسیقی و آهنگ این بیت با بیت پیشین، همسان است و همان نظم را دارد و چینش هجاهای پایه‌ها، با آن همگون است.

خُ	دا	وَن	دا	شَ	بِمَ	را	رو	ز	گَر	دان	پایه‌های آوایی	
چُ	رو	زَمَ	بَرَجَ	هَانَ	پِی	رو	ز	گَر	دان			
مفاعیلن			مفاعیلن			مفاعیلن (= فعولن)			وزن			
---			---			---			---			نشانه‌های هجایی

پس از مقایسه این بیت با نمونه پیشین، درمی‌یابیم که تعداد پایه‌های آنها متفاوت است. هر مصراع این بیت، از سه پایه یا رکن، تشکیل شده است.

وزن بیت به گونه‌ای سامان یافته است که بافت موسیقایی شعر کوتاه‌تر گردیده و یکی از پایه‌های آوایی آن کاسته شده است هم‌چنین یک هجا از پایان آن حذف شده است. اکنون به نمونه‌های دیگر از پایه‌های همسان، توجه کنید:

روزگار است این که گه عزت دهد گه خوار دارد چرخ بازیگر از این بازیچه‌ها بسیار دارد

قائم مقام فراهانی

رو	ز	گا	رَس	تین	کِ	گه	عِز	زَت	دَ	هَد	گه	خا	ر	دا	رَد
چرخ	با	زی	گر	آ	زین	با	زی	چ	ها	بس	یا	ر	دا	رَد	

هر مصراع این بیت از چهار پایه همسان منظم و تکراری، سامان یافته است؛ اما آهنگ و وزن این بیت با بیت پیشین تفاوت دارد.

به پایه‌های آوایی، وزن و نشانه‌های هجایی هر پایه این بیت، دقت کنید.

پایه‌های	رو زِ گا رَس	تینِ کِ گه عِز	زَت دَهْد گَه	خا ر	دا رَد
آوایی	چر خ با زی	گَر آ زین	با زی چ ها پس	یا ر	دا رَد
وزن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن
نشانه‌های هجایی	- - U -	- - U -	- - U -	- - U -	- - U -

همان گونه که آورده‌ایم، وزن این بیت «فاعلاتن (تن ت تن تن)» است.

دِن دِدِن دِن

نمونه زیر را با هم می‌خوانیم:

من به هر جمعیتی نالان شدم جفت بدحالان و خوشحالان شدم

مولوی

پایه‌های	مَنْ بَ هَر جَم	عِی یَ تِی	نا لان	شُ دَم
آوایی	جُف تِ بَد حا لا	لا نْ حُش حا لان	شُ دَم	
وزن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلا (= فاعلن)	
نشانه‌های هجایی	- - U -	- - U -	- U -	

در این بیت نیز به جای چهار پایه، سه پایه آمده و از پایه سوم نیز یک هجا کم شده است.

وزن این بیت «فاعلاتن فاعلاتن فاعلن» است.

خودارزیابی

۱ برای هر یک از موارد زیر؛ مانند نمونه وزن واژه مناسب بنویسید و نشانه‌های هجایی آن را مشخص کنید:

نمونه	وزن واژه	نشانه‌های هجایی
کبوتر	فعولن	U --
می‌نویشم	فاعلاتن	- U -
دریا دلان	مستفعلن	- U --
نمی‌دانم	مفاعیلن	- - - U
دری بگشا	مفاعیلن	- - - U
بامدادی
با ادبان	مفتعلن	- U U -
کجایی

۲ بیت‌های زیر را متناسب با پایه‌های آوایی تفکیک کنید، سپس وزن آنها را بنویسید.

الف) به گیتی هر کجا درد^{*} دلی بود^{*} به هم کردند^{*} و عشقش نام کردند^{*}

فخرالدین عراقی

پایه‌های آوایی	بِ گِی تی هر	کُ جا دَر دِ [*]	دِ لی بود [*]
وزن	مفاعیلن	مفاعیلن	فعولن
	- - - U	- - - U	- - U

(ب) چه خوش صید^{*} دلم کردی | بنازم چشم مستت را
 که کس آهوی وحشی را^{*} از این بهتر نمی گیرد

حافظ

				پایه‌های آوایی
				وزن

(پ) تا نگردي | بی‌خبر از | جسم و جان | کی خبر یابی | ز جانان | یک زمان

عطار

پایه‌های آوایی	تا نَ گر دی	بی خَ بر آز	جس مَ جان
وزن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعِلن

- U - - - U - - - U -

۳ بیت‌های زیر را متناسب با پایه‌های آوایی تفکیک کنید، سپس نشانه‌های هجایی هر یک را در خانه‌ها قرار دهید.

(الف) چه غم دیوار امت را | که دارد چون تو پشیمان^{*}
 چه باک از موج بحر آن را^{*} که باشد نوح کشتیمان

سعدی

پایه‌های آوایی				
نشانه‌های هجایی				

ب) هر آن دل را که سوزی نیست، دل نیست * دل افسرده غیر از آب و گل نیست *

وحشی بافقی

		هَ رانِ دِل را *	پایه های آوایی
			نشانه های هجایی

پ) سینه ما مال درد است ای دریا مرهمی * دل ز تنهایی به جان آمد خدا را همدمی *

حافظ

	ما لِ دَر دَس *	تِی دَرِی غا *	پایه های آوایی
			نشانه های هجایی

ت) ز حسرت بر سر و بر رو، همی زد * به سانِ فاخته کوکو همی زد

فدایی مازندرانی

			پایه های آوایی
			نشانه های هجایی

۴ بیت‌های زیر را متناسب با پایه‌های آوایی تفکیک کنید، سپس وزن و نشانه‌های هجایی آن را بنویسید.

الف) سحرگه بلبلی آواز می‌کرد همی نالید و با گل راز می‌کرد

سلمان ساوجی

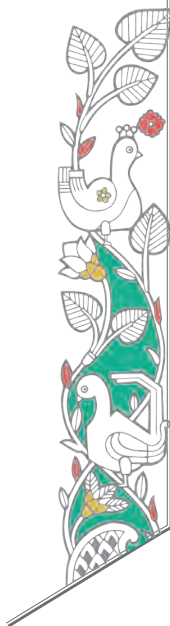
			پایه‌های آوایی
ه	م	ن	ا
د	ب	ا	ل
ز	م	ی	ک
			وزن
		U	نشانه‌های هجایی

ب) ما به غم خو کرده‌ایم ای دوست ما را غم فرست

تحفه‌ای کز غم فرستی نزد ما هر دم فرست

خاقانی

			پایه‌های آوایی
ک	ر	د	ای
م	ی	م	ی
د	و	س	ت
م	ا	ر	ا
			وزن
		U	نشانه‌های هجایی

پ) خوشا از نی | خوشا از سر | سرودن خوشا نی | نامه ای دیگر | سرودن

قیصر امین پور

			پایه های آوایی
			وزن
			نشانه های هجایی

ت) عزیزا کاسه چشم | سرایت میان هردو چشم جای پایت

باباطاهر

			پایه های آوایی
			وزن
			نشانه های هجایی

۵ ایبات زیر را بخوانید و به پرسش ها پاسخ دهید.

ز دو دیده خون فشانم ز غمت شب جدایی چه کنم که هست اینها گل باغ آشنایی
در گلستان چشمم ز چه رو همیشه باز است؟ به امید آنکه شاید تو به چشم من درآیی
سر برگ گل ندارم، ز چه رو روم به گلشن؟ که شنیده ام ز گل ها همه بوی بی وفایی

فخرالدین عراقی

الف) ویژگی های ادبی سبک عراقی را در آن بیابید.

ب) دو مورد از ویژگی های فکری ایبات را بنویسید.